

İSLAM DÜŞÜNCESİNİN AYAKLARINDAN BİRİ: TASAVVUF

YUSUF YAVUZYILMAZ, 24.08.2024

<https://www.hertaraf.com/koseyazisi-yusuf-yavuzylmaz-islam-dusuncesinin-ayaklarindan-biri-tasavvuf-4281>

“Veliler bilgilerini Peygambere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan almaktadırlar.”

İbn Arabi.

“Zahire muhalif olan her batın batıldır”

Ebu Said Harraz.

Tasavvuf üzerinde süren tartışmalara karşın, Kemal ve Felsefe ile birlikte İslam düşüncesinin en önemli ayaklarından biridir. Tasavvuf, manevi yaşantıyı öncesine karşın gerek Yunan, İran ve Hint mistisizminin gerek Yahudilik ve Hıristiyanlık geleneğinden gerekse Hermetik akımların etkisiyle çok farklı anlayışların yer bulduğu bir alan olmuştur.

Türkiye’de tasavvuf üzerine akademik çalışmalar yapan Süleyman Uludağ’ın verdiği bilgilere göre Tasavvuf kabaca üç döneme ayrılabilir:

1-Zühd devri

2-Tasavvuf devri

3- Vahdet-i Vucüd devri.

Uludağ’ın verdiği bilgilere göre Zühd devri hicri ilk iki asrı kapsayan dönemdir. Hasan Basri, Veysel Karani, Rabia el-Adevi bu dönemin en önemli sufileri olarak öne çıkarlar. Kuşkusuz bu dönem İslam dışı etkilerin irfani yaşantı içine fazla sızmadığı bir dönemdir. Uludağ, ikinci dönemi tasavvuf devri olarak niteler. İlim, marifet, vecd kavramlarının öne çıktığı bu dönem Maruf Kerhi, Zunün Mısri, Beyazıt Bistami, Cüneyd gibi mutasavvıflar tarafından temsil edilir. Bu dönemde Marifete ağırlık veren Cüneyd ve cezbeye ağırlık veren Bistami ekolü öne çıkar.

Süleyman Uludağ, akla verilen önem karşısında tasavvufçuları iki ayırır. Muhasibi, Serraç, Mekki, Kuşeyri, Huçviri ve Gazali gibi, tasavvuf içerisinde ne kadar öne çıkarılabilirse akla değer verenler ile Beyazıt Bistami, Hallaç, Suhreverdi, Attar ve Mevlâna gibi akli hiçe sayanlar.

Uludağ’a göre üçüncü dönem olan Vahdet-i Vucüd döneminin en önemli aktörü İbn Arabi’dir. İbn Arabi aslında varlığın birliğini savunur ve tek gerçekliğin Allah olduğunu belirtir. Allah’tan

gayri varlıkların gerçek anlamda varlıklarından söz edemeyiz. Bu akım bazı değişikliklerle Geylani, Rufai, Suhreverdi, Şazeli ve Mevlâna tarafından sürdürülmüştür. (Daha Geniş Bilgi için Süleyman Uludağ'ın İslam Düşüncesinin Yapısı adlı eserine bakılabilir)

Kuşkusuz bu nokta da panteizm ile vahdet-i Vucüd anlayışını birbirine karıştırmamak gerekir. Varlığın birliği konusunda bir benzerlik görünüyor olsa da panteizmde evrene içkin bir Tanrı tasavvuru vardır. Bu anlayışa göre Tanrı varlığa öncelikli değil onunla birlikte vardır. Varlığın dışında varlığı yaratan bir Tanrı anlayışından söz edemeyiz. Tasavvufta ise asılı var olan Tanrıdır ve Tanrı'nın dışında diğer varlıkların var olması mümkün değildir. Yine de Vahdet-i vucüd anlayışının, Tanrı ile varlık arasındaki ilişkiyi açıklarken, sorunlu bir yanı olduğu kuşkusuzdur.

Tasavvufun bilgi kaynakları keşf, ilham, sezgi ve rüyadır. Gazali, tasavvufun bilgi kaynaklarının meşruiyetini oluştururken verdiği örnekler dikkate değer.

“Bir padişah, rekabet halinde olan Çin ve Rum sanatkarlarına, bir salonun karşılıklı iki duvarını süslemeleri görevini verir. Sanatkarların birbirini kopya etmemeleri için araya bir perde çekilir. Rumlar aylarca çalışarak kendi duvarlarını çeşitli dekorlarla renga renk süsleler. Çinliler ise tezyinat yapmak yerine karşı duvarı temizleme ve cilalama işiyle meşgul olurlar. Verilen süre bitince padişah gelir, perdeyi kaldırır. Perde kalkınca Rumların yaptıkları tezyinatın, karşı taraftaki cilalı ve parlak duvara aynen aksettiği görülür. Bu cazip motifler, desenler ve dekorlar, göz alıcı cilalı duvarda daha da şaşıklı ve göz kamaştırıcı şekilde görülür. Bu misalde Rumlar zahir ulemasını, Çinliler tasfiye ehli olan sufileri temsil ederler. Kalb kirden ve pastan temizlendi mi, dini, ahlaki ve ilahi hakikatler oraya kendiliğinden akseder, pırıl pırıl parlar, açık ve seçik olarak görülür.

Göl istiharesi: Bir göldeki sular iki kaynaktan beslenir: Birincisi çay, dere, çeşme, kar suyu ve yağmur gibi dış kaynaklardan gelen sular. İkincisi, gölün dibinden çıkan ve kaynayan sular. Dış kaynaktan gelen sular bulanık, pis ve değişik nitelikte olduğu halde, iç kaynaktan fişkırان sular temiz, berrak ve aynı türden olur. Göldeki suyu arı, duru ve temiz hale getirmek için dış kaynaklarla olan irtibatını kesmek gerekir. Bu misalde dış kaynaklardan gelen sular zahir ilimlerini, iç kaynaktan fişkırان sular ise ilham ve marifeti temsil etmektedir. “(Süleyman Uludağ İslam Düşüncesinin Yapısı)

Gazali, hiç kuşkusuz dış kaynaklar olarak felsefe, kelam ve Batıniye akımlarını görmekteydi. Bu akımlar İslam düşüncesini kirletmekteydiler ve İslam düşüncesi bu kirlenmeye sebep olan kaynaklardan arındırılmalıydı. Bundan dolayı “İhya”, “Munkız”, Mekasıt el-Felasife” ve

Tehafüt el-Felasife başta olmak üzere girdiği entelektüel çaba, İslam düşüncesini kirleten anlayışlara karşı cevap olarak okunmalıdır.

Tasavvufun İslam düşüncesinde meşruiyet kazanmasının en önemli faktörü kuşkusuz Gazali'dir. Gazali "El-Munkız min-Ed Dalal" adlı eserinde, hakikati arayanları dört sınıfa (Kelam, Felsefe, Batıniye ve Tasavvuf) ayırdıktan sonra tasavvufta karar kılar. Ancak bunu yaparken, aşırı Batını akımlara da prim vermez. Hatta Batniliğe karşı bir eleştirel eser de yazar.

Gazali bir yandan Batını tasavvufi hareketlere karşı reddiyeler yazarak tasavvufu Kur'an ve Sünnet ekseninde tutmaya gayret etmekle büyük bir hizmet yaptığı savunulurken, diğer yandan hermetik aklı İslam içine taşıyarak kurumsallaştırmakla suçlanmıştır. Cabiri, Gazali'yi tasavvufu kurumsallaştırmak ve akli düşüneyi baltalamakla eleştirmektedir.

Anadolu'da egemen olan tasavvufi akımları Sünni ve Alevi tasavvufu olarak ikiye ayırabiliriz. Anadolu Sünni tasavvufu genellikle aklı hiçe sayanları izlemiştir. Nitekim Mevlana'ya göre akıl topal eşeğe benzetilmiştir. Bundan dolayı Anadolu tasavvufu, Mevlâna, Yunus Emre ve Hacı Bayram Veli geleneğinde olduğu gibi aklı dışlayarak ilham sezgi ve vecdi ön plana alan bir arka plana yaslanır. Bunu Anadolu tasavvufuna ait metinlerden ve menkıbelerden izlemek mümkündür.

Anadolu'ya Orta Asya, Maveraünnehir ve İran üzerinden gelerek yeni bir senteze ulaşan Alevi anlayışı ise çok daha fazla akıl dışı öğelere yaslanır. Ne yazık ki, Anadolu tasavvufu eleştirilirken Sünni tasavvuf üzerinden gidilir; çok daha sorunlu bir bilgi anlayışına yaslanan Alevilik es geçilir, hatta zaman zaman İslam'ın özü gibi değerlendirilir.

Konu üzerinde en yetkin araştırmacılardan olan Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgiler son derece açıklayıcıdır. Ahmet Yaşar Ocak, Menakıp ve vilayetnameler gibi önemli kaynakları inceleyerek Alevi inancı hakkında değerli bilgiler verir.

Bu bilgilere göre Alevi inancının oluşumunda etkili olan kaynaklar şunlardır:

- 1-Eski Türk inançları (Atalar,Gök Tanrı ve Tabiat)
- 2- Şamanizm
- 3- Uzak Doğu Dinleri (Budizm-Taoizm)
- 4- İran Dinleri (Zerdüşlük ve Maztekizm, Maniheizm)
- 5- Hristiyanlık
- 6- Musevilik

7- Putperestlik, Hıristiyanlık ve Anadolu kültürü.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre Alevi inancındaki Şamanist öğeler şunlardır:

1-Sihirbazlık

2-Hastaları iyileştirme

3-Gelecekte haber verme

4-Ruh göçü

5-Tanrı ile konuşma

6-Tabiat kuvvetlerini yönetme

7- Ateşten etkilenmeme

8-Hayvanları diriltme

9-Kadın-erkek karışık ayin

10- Tahta kılıçla savaşma.

Uzak Doğu dinlerinden etkilenme:

1-Tenasüh (Ruh göçü)

2- Hulul

3- Şekil değiştirme (Geyik veya diğer hayvanların şekline girme)

4-Ejderha ile mücadele

5-Uçma

6-Dört unsur (Toprak, su, ateş, hava)

7-Ateş kültü.

Kitab-ı Mukaddes kaynaklı etkiler:

1-Ölmeden göğe çekilme

2- Suyu kana çevirme

3-Halka felaket musallat etme

4-Bereket getirme

5-Az yiyecekten çok kişiyi doyurma

6-Körleri iyileştirme

7-Ölü insan ya da hayvanı diriltme.

8- Nefes evladı edinme

9-Kuru odunu ağaç haline getirme

10-İrmağı ya da denizi yarıp geçme

11- Yerden su fişkirtme

(Geniş bilgi için bakınız. Ahmet Yaşar Ocak, Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi temelleri)

Öyle görülüyor ki, hermetik kültürü İslam taşıma bakımından Alevi tasavvufu Sünnî tasavvuftan hiç de geri değildir.

Cabiri “Arap Ahlaki Aklı” adlı çalışmasında Arap ahlaki aklını oluşturan temellerden birinin de sufi miras olduğunu savunur. Cabiri’ye göre Arap Ahlaki Aklını oluşturan temel parametreler şunlardır.

1-Saf Arap Mirası

2- Saf İslam Mirası

3-Farisi Miras

4-Yunan Mirası

5-Sufi Miras.

Cabiri’ye göre ahlaki aklın ortaya çıkışını tetikleyen en temel faktör, İslam dünyasının içine düştüğü değerler krizidir. Bu değerler krizini tetikleyen faktörler, Hz. Osman’ın şahadeti, Cemel ve Sıffin vakaları, Hz. Hüseyin’in katledilmesi gibi olaylardır.

Cabiri’ye göre Farisi Mirasın İslam dünyasına taşıdığı en önemli değer “İtaat ahlakıdır” Kısracı ahlakta kral temel unsur kraldır. Kısracı ahlakta İtaat ideolojisi temeldir ve bu temel İbn Mukaffa eliyle İslam dünyasına taşınmıştır. Kısracı ahlakın temel tezi şudur: “Sultana itaat Allah’a itaattır”.

Yunan mirasının en önemli değerli ise “Mutluluk ahlakıdır.” Yunan düşünürleri ahlakın kaynağını mutluluk olarak görmüşlerdir. Sokrates, Platon, Aristo, Epicür gibi Yunan düşünürlerinde ahlaki eylemin amacı mutluluktur. Bu miras özellikle Meşai filozoflar tarafında İslam dünyasına taşınmıştır.

Sufi mirasın doğuşunda ise çeşitli faktörler rol oynamıştır.

1-İslam dünyasının karşılaştığı değerler krizi.

2- Tarafsızlık ve fitneden uzak durma.

3-İbadete yönelme.

4- Lüks ve şehvet düşkünlüğüne karşı tepki.

Kuşkusuz Sufi mirasın başlangıcında takınılan tavır normal karşılanabilir, ancak daha sonraları özellikle Yunan, İran ve Hint kaynakları ile Hermetik kültürün etkileri ile tasavvuf çok farklı noktalara savrulmuştur.

Özetle:

1-Tasavvufun bilgi kaynakları olan ilham, sezgi, rüya gibi bilgi kaynakları son derece öznel ve istismar edilmeye açıktır. Hiç kimse ilham ve sezgi yoluyla Allah'tan sosyal ve siyasal olaylar hakkında özel bir bilgi alamaz. Bu bizi diğer insanlardan bilgiyi gizleyen bir ilah anlayışına götürür ki, bu asla kabul edilemez. Zaman ve mekân dışı olan Allah'a ait olan yanılmazlık özelliği, Allah'ın dışında konumu, mevkisi, ilmi kariyeri ne olursa olsun parti lideri, cemaat önderi, örgüt liderine verilemez. Fethullah Gülen, tasavvufun bilgi kaynaklarından ve terminolojik sisteminden yararlanarak bir terör şebekesi kurmuştur. Tarihte Hasan Sabbah, benzer yöntemlerle Alamut kalesinde bir terör yuvası inşa etmiştir.

2- Şeyhin mürit üzerindeki otoritesi veli ve kutub diye bilinen otoritelerin insanlar üzerindeki etkileri sorunlu bir yapıya işaret etmektedir.

3- Nefs mücadelesi dışında dış dünyaya kapanma, tasavvuf düşüncesinin en belirgin özelliklerindedir.

4- Tasavvuf kendine özgü bir itaat ahlakı üretmiştir. İtaat ahlakı her tür eleştiriye dışarıda bırakarak mutlak itaat inşa etmiştir.

5- Kader ve tevekkül inancı gibi kavramlara semantik bir müdahale yaparak yeniden tanımlanmıştır.

6- Sufi miras bir taraftan Fars tasavvufu, diğer taraftan hermetik tasavvufu İslam'a taşımıştır.

7- Saf Arap mirası ise Arap geleneğindeki mürüvvet ahlakının taşıyıcısı olmuştur. Bu ahlakın en temel özelliği ise yiğitlik ve cömertliktir.

8- Saf İslami miras ise Kur'an ve Sünnet üzerinde bir İslam ahlakı oluşturmaktır. Bu akımın en önemli aktörü ise Muhasibi'dir. (Bakınız: Haris el- Muhasibî. https://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%A2ris_el-Muh%C3%A2sib%C3%AE)

9- Tasavvufu reddederken ya da eleştirirken İslam ahlakını da örselememek gerekir. Unutmayalım İslam ahlakı iman ve Salih amel üzerine oturur. Tasavvuf eleştirilirken İslam ahlakını önemsizleştirmemek gerekir.

10- Tasavvufun toplumları ve insanları pasifleştirdiğine dair eleştiri büyük ölçüde geçerli olmasına karşı, tam olarak gerçeği açıklamaya yetmemektedir.